

NOVO DOBA – NAJVAŽNIJI SPLITSKI I DALMATINSKI LIST IZMEĐU DVA RATA

UDK: 070(497.5Split) “1918/1941”

Primljeno: 18. XI. 2013.

Izvorni znanstveni rad

Dr. sc. IVANKA KUIĆ

Sveučilišna knjižnica u Splitu

Ruđera Boškovića 31

21000 Split, HR

U ovom radu govori se o nekoliko važnih događaja iz povijesti lista Novo doba. Na temelju arhivskih dokumenata opisani su događaji od osnivanja do nasilnog prestanka izlaženja lista. Prijelomni su događaji započeli godine 1926., prije bolesti i smrti njegova prvog urednika Vinka Kisića i nekoliko godina nakon što je Vinko Brajević preuzeo dužnost urednika. Financijska konsolidacija i promjena vlasničke strukture te sukobljavanja između Ive Tartaglie i Vinka Brajevića oko uređivačke politike Novog doba, u kontekstu ideološko-političkih strujanja, u prvom desetljeću izlaženja lista, osvjetljavaju samo mali dio povijesti ovih novina i upotpunjuju sliku uzavrele političke atmosfere u Splitu tih godina. Slijedeći teoriju medija Freda Inglisa, analizirali smo i obrasce javne komunikacije društvene prakse proizvodnje.

Ključne riječi: Novo doba, povijest novinstva, Vinko Kisić, Vinko Brajević, Ivo Tartaglia, Split (1918.-1941.)

SPLIT NA POČETKU 20. STOLJEĆA

Namjera je ovog članka, prije svega, dati kratku povijest jedne od najznačajnijih novina u kontekstu medijske slike Splita prve polovice 20. stoljeća. Usporedba s drugim hrvatskim novinama u tom razdoblju predmet

je istraživanja izvan ovoga rada. Povijest nekog medija može biti priča koja će povezati u jedinstveni sustav sve ono značajno što se zbilo, ljude, događaje i igre moći, što su ključni pojmovi priče o životu novina. Kad je u pitanju *Novo doba*, onda prostor jednog članka nije dovoljan za takvu priču. Odlučili smo se stoga samo za opis određenih ključnih povijesnih događaja, za što smo imali dokaze u arhivskim dokumentima: promjena vlasničke strukture koja se zbila koncem 20-ih i početkom 30-ih godina, jer je iz teorije medija poznato koliko kapital utječe na medijsku praksu javnog komuniciranja te igre moći i pokušaje ovladavanja medijem, prilagođene specifičnim bojama splitske sredine.¹ Jedan dio rada posvetili smo propitivanju kako je *Novo doba* javno komuniciralo društvenu strukturu i svakodnevnu praksu te kakvi su bili obrasci potrošnje čitateljske publike. Ta dva pristupa čine dio jedinstvene *priče* i empirijske prakse istraživanja² *Novog doba*.

U povijesti splitskih novina list *Novo doba* zauzima posebno mjesto. Premda nije prvi dnevnik u Splitu, on je prvi dnevni političko-informativni list koji je uspio održati kontinuitet izlazenja više od dvadeset godina, tj. od konca Prvoga do početka Drugoga svjetskog rata i tako stoji ravnopravno uz bok mnogim zagrebačkim uspješnim novinama. Kao javni medij, obavljajući društvenu zadaću informiranja i oblikovanja javnog mišljenja, *Novo doba* predstavlja prekretnicu u povijesti splitskog novinstva jer označava prijelaz na moderan, građanski način informiranja, koji nije *vidljivo* politički *obojen*, nego širi ideologiju građanskog zajedništva. Prihvatimo li Inglisovu definiciju kako je *medij ono što preobražava iskustvo u spoznaju*, možemo se zapitati što je *Novo doba* značilo Splitu. *Novo doba* svakom je čitatelju zorno predočavalo kompleks tekstualiziranih svakodnevnih praksi, omogućujući im da shvate složenost života i nužnost modernizacijskih promjena. *Novo doba* je stoga dokument javnog života i transformacijskih politika pretvaranja Splita u moderan grad koji medijski artikulira svoju stvarnost.³

Split je između dva rata, posebice u prvim desetljećima, dobio konture grada – urbanistički, komunalno, prometno, gospodarski, kulturno. Demografska se slika mijenja doseljavanjem stanovništva iz Dalmatinske zagore. Godine 1921. Split je nakon završetka Prvoga svjetskog rata imao oko 25.000 stanovnika. Siromašna predgrađa (Varoš, Lučac, Manuš, Dobri) provincijalnoga grada koji teži da u Austro-Ugarskoj Monarhiji postane gospodarskim i kulturnim središtem Dalmacije, napučena sirotinjom i mahom

nepismenim stanovništvom, u posljednjim desetljećima 19. stoljeća i tijekom prve polovice 20. postaju snaga koju su političari morali uvažavati. Zahvaljujući kulturnoj i informacijskoj infrastrukturi (čitaonicama, tiskarama, knjigama i novinama) te kulturalnim politikama dalmatinske inteligencije, oni usvajaju nove kulturalne prakse, postupno se opismenjuju i navikavaju na nove obrasce medijske komunikacije u svim područjima javnog života. To pokazuju i podaci o broju novina koje su izlazile između dva svjetska rata. Samo u razdoblju od 1918. do 1929., tj. do šestosiječanjske diktature, u Splitu je tiskano oko 70 naslova novina s promjenjivom dužinom izlaženja. Eksplozija novinskog izdavaštva vidljiva je i po vrstama novina, zastupljenosti različitih interesnih grupacija javnoga života i slojeva stanovništva.⁴ Split između dva rata postaje značajno medijsko i tiskarsko središte, što pokazuje složenost njegovih životnih praksi, intelektualne i kulturne kapitale i tehnološke mogućnosti tadašnje informacijske tehnologije.

Novinske stranice *Novog doba*, kao model javne razmjene informacija, pokazuju da se između novina i čitatelja, bez obzira na ideološka osporavanja s različitim pozicija, razvio u tom razdoblju specifičan međuodnos razmjene. Opća je ocjena da je splitsko društvo postupno sve više bilo upućeno na raznovrsne informacije, a novine su sa svoje strane informirale i oblikovale javno mišljenje svojih čitatelja u skladu sa svojim ideološkim pozicijama i prema implicitnom obrascu čitatelja. Urednici *Novog doba* imali su razvijenu svijest o fenomenu čitatelja i oblikovanja javnog mišljenja putem novina, što se uočava u mnogim dokumentima koje ćemo citirati. Teorijske spoznaje o utjecaju tiska i novina na oblikovanje suvremenih društava već su odavno prihvaćene u sociologiji medija. Fred Inglis ih sažima u definiciju: *Tisak je, kao što smo kazali, izmijenio temelje ljudskog samorazumijevanja, podario silnu snagu kapitalizmu, utvrdio i ozakonio jezične zajednice, koje su se potom premetnule u države nacije.*⁵

Za vrijeme Prvoga svjetskog rata u Splitu su izlazili *Naše jedinstvo*, koje ima kontinuitet još od pojave prvih novina na hrvatskom jeziku 1884. godine, list *Narod* i katoličko glasilo *Dan*. Ako je *Narod* bio medijska figuracija hrvatskoga Splita koji, nakon pobjede Narodne stranke na općinskim izborima 1882. i završetka narodnog preporoda u Dalmaciji, kreće putem intenzivne transformacije tradicionalnih socijalnih, kulturnih i gospodarskih odnosa, *Novo doba* označava drugu promjenu – put u moderni Split. Politička paradigma medijskog komuniciranja i promicanje lokalnih stranačkih ideologija dio je

ipak nekog bivšeg novinstva. *Novo doba* sada odstupa od te koncepcije, više se otvara regionalnim i širim državnim zbivanjima, političko-informativnim oblikom komunikacije otvoreniji je prema pluralizmu političkih stajališta. Povjesničari hrvatskog novinstva ocjenjuju da je *Novo doba* bilo provincijski list bez većeg utjecaja na politička i kulturna zbivanja u Kraljevini Jugoslaviji. Ipak je to u hrvatskim okvirima značajan list, bez obzira na to što je Split snagom političkih argumenata države koja teži snažnoj centralizaciji i unitarizaciji *guran* u provincijalizam, kamo po svojim intelektualnim, političkim i kulturnim kapitalima nije pripadao.

Novo se doba kao dokument vremena danas čuva u Sveučilišnoj knjižnici, a odnedavno ga je moguće pregledati i u digitaliziranoj inačici na internetu.

PRIPREME ZA IZDAVANJE NOVOG LISTA

U proljeće 1918., dok je stara Austro-Ugarska Monarhija bila na izdisaju, a kraj rata se već jasno vidio, u Splitu su započele pripreme za izdavanje novoga lista, koji će obilježiti dolazak novog razdoblja. Prvi broj novoga lista izašao je 9. lipnja 1918. s tekstem Ive Vojnovića *Tajna našeg roda*, koji je na tragu naslova najavljivao *novo doba – proljeće krvave sijadbe*. U nepotpisanom uvodniku dan je smjer novoga lista – bit će *narodan i neodvisan dnevni list koji neka bude glasnikom političkih težnja jedinstvenog naroda Hrvata, Srba i Slovenaca*, neće zastupati *nikakove stranačke politike* i uzdizat će *interese narodne cjeline iznad svih posebnih stranačkih vidika*. List je tako najavio da slijedi već duboko ukorijenjene ideje iz predratnoga razdoblja, podržane Hrvatsko-srpskom koalicijom u Zagrebu, programima pojedinih političkih stranaka s početka 20. stoljeća te idejno-estetskim djelovanjem i ciljevima društva *Medulić*, osnovanog u Splitu 1908. godine. Poseban, *Slovenski pozdrav Novi dobi* napisao je Gregor Žerjav, dopisnik *Novog doba* iz Beča. U atmosferi ratne bijede, depresije i velikih poratnih očekivanja, list je dočekan s oduševljenjem pa je u samom gradu prodano čak 1.600 primjeraka.⁶ Odgovorni urednik od prvog broja do iznenadne smrti 1927. bio je Vinko Kisić, a izdavač *Nakladno društvo s o. j.*

Pripreme za izdavanje lista započele su početkom 1918. ili možda koncem 1917. Iz dostupne dokumentacije koja se nalazi u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu vidljivo je da su akcionarska ulaganja i osnivanje *Nakladnog društva*, koje će biti vlasnik i izdavač *Novog doba* te druge pripreme za tiskanje dovršeni

u travnju 1918. godine. Koncem travnja odvjetnik Vjekoslav Škarica, jedan od akcionara i osnivača novog lista, zatražio je od *Jadranske banke* da zaključi njegov poseban račun u toj banci, *conto separato*, i novac prebaci na poseban račun *Nakladnog društva s o. j.* Osim njega, pravo upravljanja društvom i raspolaganja novcem na tom računu imali su liječnik dr. Josip Arambašin, trgovac Josip Karaman te odvjetnik Pavao Perat. Također je naznačio da je Vinko Kisić imao akreditaciju na taj posebni račun za potrebe različitih nabava u Beču, posebice papira, te da sva buduća podizanja trebaju biti knjižena na novi račun *Nakladnog društva s o. j.*

Vinko Kisić (Dubrovnik, 1879. - Split, 1927.) bio je prvi urednik *Novog doba*, a nakon 1921. i većinski vlasnik. U redakciji su tih prvih dana osim njega bili liječnik Branko Nižetić, dr. Jovan Radaković, odvjetnički kandidat i saborski izvjestitelj, a kao dopisnik iz Beča javljao se Gregor Žerjav, tajnik Jugoslavenskog parlamentarnog kluba. Uredništvo novog lista bilo je u početku smješteno u prizemnoj zgradi Arambašin, tj. u odvjetničkoj kancelariji Ante Trumbića, koji je tada boravio u inozemstvu, a nakon sloma Monarhije uredništvo se seli u zgradu Vojnog suda (južno krilo franjevačkog samostana na obali). Uskoro im se pridružuje pjesnik Ulderico Donadini (1894. - 1923.), a nakon njegova odlaska u Zagreb, kamo ga je odveo nemirni duh, u redakciju dolazi pravnik Joe Matošić (1890. - 1966.) iz Zadra. Matošića je naslijedio pjesnik Branko Stanojević (1897. - 1921.), kratko vrijeme izdavač humorističnog lista *Električne stranice, nježan i osjetljiv do krajnjih granica*.⁷

Većinskim vlasnikom, prema jednom njegovu pismu, Kisić je postao tako što su mu svoje udjele darovali Mato Karlović, dr. Ivan Bulić, Juraj Duboković, Matko Milković, Vjekoslav Fulgosi, odvjetnik Pavao Perat, baštinici Ivana Štambuka i drugi. Svi su oni uložili sredstva prilikom osnivanja *Novog doba*. Radi preuzimanja novog lista Kisić je prešao iz Zadra, gdje je uređivao *Narodni list*, jer se Juraj Biankini nije složio s tim da se *Narodni list* tiska u Splitu. Kao već iskusan urednik dobro se snalazio u tim prvim danima kad je trebalo okupiti suradnike, osigurati dopisničku mrežu, osnovati administraciju lista, osigurati kontinuirano pristizanje papira, što je 1918. bio velik problem, tiskaru i sve ostalo što je potrebno za redovito izdavanje jedne novine.

O prvim godinama poslovanja *Novog doba* nije mnogo poznato. Iz zapisnika Skupštine doprinositelja osnivača *Novog doba*, održane 10. prosinca 1922., saznajemo neke pojedinosti. Prije svega, kako su akcionari tražili da

list više zastupa njihove interese. Iz zapisnika je jasno da očekivanja nekih akcionara nisu bila ostvarena. Na skupštini je bilo prisutno jedanaest osoba, koje su zastupale 1.688 glasova od 2.345 mogućih. Prema zaključku skupštine od 13. srpnja 1919., na svakih 100 uplaćenih kruna akcionari su imali po jedan glas. Nakon što je Vinko Kisić podnio izvještaj, u diskusiji je rečeno da list nije zastupao interese malih posjednika u pitanju agrarne reforme (Jakov Čulić), što je bilo suprotno interesima većine ulagača te interese kućevlasnika. Kisić se branio da je *list zastupao neklasno stanovište te je neko doba nazivan glasilom aga i begova*, dok je Mate Barišić držao *da se ne bi moglo u list štampavati razračunavanja pojedinih staleža, jer bi to škodilo ugledu list, te da se odbijalo od jednih i drugih ono što nije smatrao shodnim da se štampa*. Treća točka ove skupštine odnosila se na osnivanje *Nakladne zadruge Novo doba*, što je značilo poslovanje otvoreno javnosti.⁸ Izabrano je novo Ravnateljstvo Zadruga, a članovi su bili: Vinko Kisić, Mate Barišić i Milan Marušić, i Nadzorni odbor u sastavu: Ivo Antičević, Frane Zavoreo i Niko Bonetti. Zadruga je registrirana za izdavanja knjiga, časopisa, novina i uopće tiskovina svake vrste. Nakon promjene vlasničke strukture početkom tridesetih godina zadruga postaje *Štamparsko poduzeće Novo doba*.

FINANCIJSKI PROBLEMI *NOVOG DOBA*, KISIĆEVA SMRT I NOVA VLASNIČKA STRUKTURA

Financijsko stanje *Novog doba* u prvim godinama nije bilo blistavo. Na to je zasigurno utjecala činjenica da je austrijska kruna 1919. mijenjana u dinar u odnosu 4:1, propast jutarnjeg izdanja pokrenutog 1925., povećani troškovi tiskanja s obzirom na to da je *Hrvatska tiskara* prešla u vlasništvo *Gradske štedionice* 1922. te otvaranje Ličke pruge, što je ojačalo konkurenciju zagrebačke štampe.

Vinko Kisić, kao urednik i većinski vlasnik *Novog doba*, početkom 1926., a možda i ranije, započeo je pregovore o financijskoj konsolidaciji *Novog doba* s novinskim koncernom *Jugoštampa*.⁹ Zanimljivo je pismo koje je Kisić poslao Antonu (Toniju) Schlegelu¹⁰ dana 7. siječnja 1926., s prijedlogom o zajedničkoj telefonskoj službi u Beogradu. Kisić predlaže da njihov ured u Beogradu šalje vijesti i *Novom dobu* jer je sadašnja telefonska služba vrlo skupa, a oni se u političkom pravcu ne razilaze: stranački su neovisni i podupiru politiku Ljube Davidovića i njegove Demokratske stranke, pa ako Davidović uđe u

vladu, složili bi se *svom dušom za takvu politiku*. Često se postavljalo pitanje o političkom smjeru *Novog doba*. To je prva izjava o političkim preferencijama *Novog doba* u Kisićevo vrijeme, koja razrješava tu dilemu. U istom pismu Kisić predlaže povezivanje s *Tipografijom*¹¹ u vezi sa svakodnevnim poslom, nabavom papira i sl. U tom cilju nudi im dio svog paketa dionica, uz pristojnu naknadu, čime bi dobili 50 % vlasništva. O utjecaju *Novog doba* na javno mišljenje, posebice među splitskom i dalmatinskom inteligencijom, Kisić piše: *Ovo je najveći, najstariji i najrašireniji list u Dalmaciji, a uživa ugled i vani u Beogradu, Zagrebu i Pragu. Tiraž je 4000 primjeraka što je za jedan provincijski list dosta.*¹² Na kraju pisma moli za diskreciju.

U pismu iz *Jugoštampe* od 15. veljače 1926. potvrđuje se da A. Schlegel i Joso M.(?) imaju interes za 50 % udjela u *Novom dobu*, pod uvjetom da Kisić i Mate Barišić ostanu u njemu. Sa 40 % udjela ne mogu biti zadovoljni jer je za sva ulaganja i izdatke za klišeje, izvjestitelje, materijal to premalo.

Međutim, nakon povratka iz Beograda Schlegel mijenja svoje stajalište. Iz odgovora *Jugoštampe* od 26. veljače 1926. saznajemo kako se u tadašnjoj Jugoslaviji gledalo na *Novo doba*. Uspoređujući vrijednost nekih listova,¹³ zaključuju da je *Novo doba* precijenjeno: *Novo doba* je za njih provincijski list pa vlasništvo od 50 % ne donosi ništa značajno jer nitko ne može doći u Split. Što se tiče dobiti, ona je nesigurna i u novinama ovisi o konkurenciji, a što se tiče ulaska *Jugoštampe* u *Novo doba* to zahtijeva nova ulaganja pa stoga *Novo doba* ne vrijedi koliko je traženo.

Pismom od 5. travnja 1926. Kisić potvrđuje *Jugoštampi* udjel od 51 % i drugu vrstu suradnje. Ipak, u pismu odaslanom iz *Jugoštampe* 14. travnja 1926., što je odgovor na Kisićevo pismo od 5. travnja i s potpisom Joso Mar(?) javili su da su zainteresirani za *Novo doba* i da u njega ulože 150.000 dinara, koliko je Kisić tražio. Što se tiče ujedinjavanja izvještajnih službi javljaju mu da traju pregovori s *Tipografijom* o zajedničkim izvjestiteljima u pokrajini i Beogradu, o ograničenju broja stranica, o povećanju prostora za oglasnik, o sniženju provizije prodavačima, o ukidanju provincijskih izdanja, što znači da će novine izlaziti poslije ponoći. Nije poznato jesu li pregovori dalje nastavljeni, ali nisu pozitivno okončani.

Kisić je usporedo s pregovorima s *Jugoštamptom* odlučio pokušati riješiti problem *Novog doba* u Splitu. Uputio je 4. travnja 1926. pismo gradonačelniku Ivi Tartaglii, s prijedlogom da sanira stanje *Novog doba* u interesu grada i

stvaranja javnog mišljenja tako da list ostane u trajnom vlasništvu Splita i Dalmacije. Iznio je tri prijedloga kako riješiti taj problem. U prvom prijedlogu Ivo Tartaglia bi bio vlasnik 51 % dionica tako što će mu Kisić ustupiti 657 svojih udjela i raspisati novo kolo od 1.343 udjela. Ivo Tartaglia tako bi imao 2.000 udjela, a svi drugi 1.886, sve to pod uvjetom da mu se zauzvrat *jamči sloboda glede političkog pravca*.¹⁴ Kisić neće list vezivati ni uz jednu stranku i štitit će ekonomske interese Splita i srednje Dalmacije. Drugim prijedlogom traženo je da Tartaglia uz 1.000 udjela iz *novoraspijanog* kola uplati 150.000 dinara, a treći prijedlog predviđao je beskamatni kredit na pet godina.

Pokušaj financijske konsolidacije *Novog doba* trajao je cijelu 1926. godinu. Očito je da pregovori nisu tekli glatko. Kisić stoga 24. listopada 1926. šalje pismo jednom iseljeniku u Južnoj Americi. U pismu traži pomoć od bogatijih predstavnika emigracije u Južnoj Americi jer je *Novo doba* bilo u dugu prema *Gradskoj štedionici* koja je kupila *Hrvatsku štampariju* Ante Trumbića i nudi onima koji su spremni uložiti svoj udio dionica na prodaju. U pismu naglašava *moralni kapital* lista koji je nezavisan u odnosu na stranke i uređuje se na jugoslavenskoj koncepciji – *pravac jugoslavenske ideologije*. Kisić posebno naglašava da mu nije moguće tražiti financijsku pomoć od kapitalista u Jugoslaviji jer su oni vezani uz stranke, a to bi značilo napuštanje dosadašnje nezavisnosti od stranaka.

Iste godine nalazimo i nepotpisano pismo upućeno Vinku Kisiću od 23. studenog 1926. s prijedlogom preuzimanja većine vlasničkog udjela i novom koncepcijom lista pod njegovim uredništvom. Kisić je kao novinar očito uživao velik ugled i poštovanje jer su ga svi željeli zadržati. U koncepcijskom smislu prijedlog se odnosio na smanjenje političkih vijesti, a povećanje gradskih vijesti, što bi list učinilo pristupačnim *nižim slojevima*. Da je prihvaćena, ta bi koncepcija provincijalizirala *Novo doba* i Split, a to je bilo suprotno težnjama Vinka Kisića i splitske inteligencije, koja je osnivala i sedam godina gradila medijski ugled Splita.

Pismo upućeno Kisiću 24. studenoga 1926. vjerojatno je od Mate Barišića. Autor predlaže sljedeći vlasnički odnos: Mate Barišić 1.453 udjela, Kisić 577, ostali 513, što iznosi 2.543 udjela prve emisije dionica. Temeljne smjernice preuzetog *Novog doba* bile bi narodno jedinstvo, monarhija i izvanstranačko informiranje, čime bi bila nastavljena već utvrđena ideološka platforma *Novog doba*. Nakon Kisićeve smrti 25. travnja 1927. pitanje financijske konsolidacije

Novog doba moralo je biti riješeno. Udio u vlasničkoj strukturi sada imaju novi dioničari, a među njima je i gradonačelnik Ivo Tartaglia. Prema nacrtu ugovora ravnateljstva *Nakladne zadruge Novo doba* od 1. svibnja 1928. Vinko Brajević imenovan je novim urednikom. U prvoj točki stoji kako je njegova dužnost da list održi prema dosadašnjem pisanju - da bude *narodno, jugoslavensko, dinastično i ne vezano za kakvu partiju*.¹⁵ Između uredništva lista i uprave uskoro se javlja latentno neslaganje; izbijaju sukobi koji se najjače manifestiraju u srazu dvije osobe, od kojih je jedna stvorila u sebi političku moć, a druga medijsku moć komuniciranja.

NOVO DOBA I STRANAČKE POLITIKE

Mediji su nerazdruživo povezani s ideologijom. Služeći se manipulacijom, oni distribuiraju praksu moći, bilo da je ona u jednoj osobi ili se nameće, kao što kaže Inglis, u *općeprihvaćenim narativima dana*. Analizirajući ideologije semantički, kao tekstualizirane govorne iskaze, kako to zastupa Clifford Geertz,¹⁶ možemo analizirati njihovu retoriku ili očekivanja njihovih čitatelja/slušatelja. Kako bismo ih razumjeli, moramo ih kontekstualizirati. *Novo* je *doba*, barem u prvom desetljeću, sudeći prema novinskim tekstovima ili osobnim iskazima njegovih urednika (privatnim pismima ili službenim dokumentima), širilo temeljne vrijednosti jugoslavenske ideje kao narodne ideje, promoviralo ujedinjenje i jedinstvenu državu. Kako se kriza zaoštavala, sve se više u tekstovima naglašavala vrijednost pravednog dogovora kao rješenje krize. Drugo desetljeće ostaje predmet daljnjeg istraživanja.

Za splitsku je javnost još uvijek zanimljivo pitanje čiju je stranačku politiku zastupalo *Novo doba*. U Splitu je djelovalo više stranaka, a snaga i specifičnost njihova djelovanja ovisila je o partikularnim gospodarskim i političkim interesima pojedinih grupacija i grada koji je postao političko, kulturno i gospodarsko središte Dalmacije. Formiranje stranačkih organizacija dovršeno je dijelom do 1920., a te su se stranke najjače sukobljavale oko pitanja uređenja nove države (unitarističko-centralističko ili federalističko), tj. uređenja na programima integralnog jugoslovenstva i centralizma, jedinstvene uprave, samostalnosti pojedinih političko-administrativnih jedinica, težeći ipak tome da Dalmacija, ako već nije pripojena ostatku Hrvatske, bude cjelina s određenom samoupravom. Tonći Šitin govori o *srednjem putu Novog doba*, koji je odbacivao hrvatske separatiste i centralistički orijentirane stranke i bio

čisto jugoslavenski.¹⁷ Dok je urednik bio Vinko Kisić, *Novo doba* je neizravno podupiralo politiku Demokratske stranke Ljube Davidovića, što je uostalom i sam Kisić napisao. U uzavreloj političkoj situaciji sukobljenih ideologija i političkih suprotstavljanja *Novo je doba* zastupalo liniju integralnog jugoslavenstva. Brajević se još za donošenja splitske rezolucije, koja traži samoodređenja *jedinstvenog naroda SHS*, 2. srpnja 1918. jasno opredijelio za jugoslavensku ideju,¹⁸ a od političkih stranaka podržavao je politiku Ljube Davidovića.¹⁹

Pri tome, *Novo je doba* njegovalo uljudnu političku komunikaciju. Iz jednog policijskog izvještaja iz 1929. godine saznajemo da je *Novo doba daleko od svake partijske zajedljivosti... daleko od ličnih uvreda, intriga i podvala*.²⁰ Prijateljski odnos Brajevića i Davidovića nastavljen je i nakon Kisićeve smrti. Iz jednog pisma koje je Davidović uputio Brajeviću vidi se da su među njima ranije postojale prijateljske veze, ali i da se u tom odnosu pojavilo političko nepovjerenje. Davidović se naime u svojoj politici sve više oslanjao na Srbe u svojoj stranci, ali je nastojao zadržati povjerenje Hrvata u Dalmaciji. Sve se to događalo u predvečerje atentata na Stjepana Radića, 20. lipnja 1928., nakon čega ideali zajedničke države u kojoj bi bili pravedno riješeni odnosi Hrvata i Srba doživljavaju konačan slom.

Početak 1928. razmijenili su nekoliko pisama. U jednom pismu datiranom 29. veljače 1928. Davidović pokušava uvjeriti Brajevića da Demokratska stranka, s obzirom na činjenicu da u drugoj Vukićevićевой vladi nema Hrvata pa makar i bez portfelja kao što je to bilo u prvoj vladi, zastupa stavove svih Hrvata članova stranke²¹ te da su predstavnici Demokratske stranke u novoj Vukićevićевой vladi *tamo ušli ne kao izabranici svojih okruga nego kao članovi jedinstvene Demokratske stranke*. Kao potvrdu iskrenosti svojih stavova Davidović 22. ožujka 1928. šalje Brajeviću, prije nego ostalim političkim prijateljima u Dalmaciji, dokument naslovljen *Vlada bez Hrvata*, kojim želi umiriti svoje članove Hrvate. Brajević je očito upoznao neke svoje prijatelje sa sadržajem dokumenta Ljube Davidovića. Nakon toga ga prijatelj Grga (Angjelinović?), koji i nakon rascjepa 1924. i izlaska Svetozara Pribićevića, ostaje članom Davidovićeve stranke, u pismu datiranom 28. ožujka 1928., uvjerava da Davidoviću ne treba vjerovati: *Znam da si protiv sadašnje politike g. Davidovića, pak treba da to bi se videlo i u 'N. dobu' uz isticanje naših prečanskih i Hrvatskih prava, želja i potreba, ali tako da to ne bude kao jedno naginjanje*

Radiću i Pribičeviću. Grga spominje i Ivu Tartagliu, koji je *sada raspoložen prema tebi, pak i ti moraš da budeš raspoloženi*.²²

Postavlja se pitanje kakav je, s obzirom na ovo pismo, bio odnos prema HSS-u. *Novo doba* redovito izvještava o svim događanjima vezanim uz HSS i Stjepana Radića do atentata, 20. lipnja, ali vidljivo bez naklonosti. U Arhivu *Novog doba* još nismo pronašli dokumente koji bi rasvijetlili odnose prema Radiću i HSS-u iz tog razdoblja. Istoga dana kad je izvršen atentat *Novo doba* donosi opširno izvješće, naglašavajući u uredničkom članku: *Nije krivnja u toj težnji za Ujedinjenjem, niti u tome da smo se mi faktički ujedinili, krivnja je u jednoj hrđavoj politici koja se vodila svih ovih deset godina sa strane raznih režima i koja je stvarala toliko nezadovoljstva i toliko ogorčenja*.²³

Na dan pokopa Stjepana Radića, 13. kolovoza, *Novo doba* na prvoj stranici donosi opširno izvješće i govore Ante Trumbića, Svetozara Pribičevića i drugih. Nekoliko dana prije toga detaljno izvještava sa zбора Seljačko-demokratske koalicije. U vrijeme donošenja *Zagrebačkih punktuacija*, 7. studenoga 1932., *Novo doba* u nekoliko nastavaka izvještava isključivo o obilježavanju 50. jubileja splitske Općine od pobjede na izborima 1882. s govorima čelnika koji naglašavaju hrvatstvo i jugoslavenstvo Splita. U broju od 8. studenoga na trećoj stranici tiska govor Grge Angjelinovića u Jugoslavenskoj čitaonici u kojem on izjavljuje: *...mi jugoslavenski nacionalisti, Hrvati jugoslavenske orijentacije, sa Mačekom i njegovom ideologijom nikad i tri puta nikad ne možemo da dođemo do kompromisa*.

Nakon atentata u Skupštini i smrti Stjepana Radića u Hrvatskoj se mijenja politička klima i odnos prema HSS-u. Vladko Maček i HSS sada zastupaju političke interese cijelog hrvatskog naroda. Neposredno prije potpisivanja sporazuma Cvetković - Maček 24. kolovoza 1939. *Novo doba* opširno prenosi tijek proslave Mačekova rođendana u Splitu. Članak na naslovnoj stranici započinje rečenicom: *Split je spontano, veličanstveno i zanosno manifestirao svoje žarke rodoljubne osjećaje, vjernost i odanost prema idealima cijelog hrvatskog naroda*.²⁴

Međutim, ubrzo nakon osnivanja Banovine Hrvatske među nekim Dalmatincima čuju se glasovi nezadovoljstva činjenicom da su zapostavljeni kod sastavljanja nove banovinske vlade, što čitamo u pismu poslanom iz Šibenika, 1. listopada 1939. godine. Autor pisma, Jerko Machiedo, član Davidovićeve stranke u Šibeniku, potaknut člankom objavljenim u šibenskoj *Hrvatskoj riječi*

u kojem se *stidljivo* napominje da u novoj vladi nema Dalmatinaca, vjeruje da u Dalmaciji ima *provokasnih ljudi u svim strankama*, posebno u prosvjeti i u području prava, a dokaz za to su uskršnji i božićni prilozi *Novog doba*: *Mislím, a i neki dan sam Vam poručio po nekome da bi N. Doba moralo preuzeti zadaću pravog izdavačkog javnog mišljenja. Vi znadete tako lijepo pisati i spretno polemizirati, pa bi bilo grehota da Vas se ne čuje u pravom času. Ja sam dao pobude, a Vi ne zamjerite.! Vaš sam Dr. Machiedo.* Od Brajevića i *Novog doba* očekivalo se dakle da oblikuju javno mišljenje u novoj političkoj konstelaciji u korist Dalmatinaca, tj. dalmatinske inteligencije.

POKUŠAJ IVE TARTAGLIE DA UTJEČE NA UREĐIVAČKU POLITIKU *NOVOG DOBA*

Odnos *Novog doba* i gradonačelnika i bana Primorske banovine Ive Tartaglia bio je u svakom slučaju problematičan. To se može zaključiti iz nekoliko pisama koje su Ivo Tartaglia i Vinko Brajević razmijenili od 1927. do 1932., kada Tartaglia podnosi ostavku na mjesto bana Primorske banovine. U njihovu se sukobu prepoznaje zapravo sudar političke moći i moći medijskog komuniciranja, koncentrirane u pojedincu.

Nastojanja da se *Novo doba* financijski konsolidira završena su početkom 1927., kada Ivo Tartaglia postaje jednim od dioničara s većim udjelom. Kao akcionar koji je, zajedno s drugim akcionarima što su mu prepustili da upravlja njihovim udjelima, imao većinski paket udjela, i član Ravnateljstva, pokušao je utjecati na politiku uređivanja *Novog doba* i svakako na politički pravac lista.

Iako su se Tartaglia i Vinko Brajević poznavali, čak zajedno sjedili za istim stolom u *kavani*, tj. bili politički bliski, između njih su latentna neslaganja, sukobi i podmetanja očito postojala već otprije. Nakon što je Vinko Brajević postao urednikom *Novog doba*, a Tartaglia članom uprave, nesporazumi se produbljuju. Iz dokumenata se ne može jasno zaključiti koji je bio razlog te nesnošljivosti. Možemo samo pretpostaviti da je politička moć očekivala apsolutnu poslušnost. U pismu datiranom 19. listopada 1927. i upućenom V. Brajeviću I. Tartaglia vrlo uzrujano reagira na nepotpisani članak koji je objavilo *Novo doba* o pitanju smještaja Meštrovićeva spomenika Grguru Ninskom.²⁵ U tom je omanjem članku Barišić izrazio neslaganje s prijedlogom da se spomenik locira na Peristilu. U svojem pismu Tartaglia piše da je na posljednjoj sjednici ravnateljstva *Novog doba* izrazio mišljenje o tom pitanju i

Podsjeća da grad ima interesa da se Meštrovića *ne ozlovolji*. Člankom u *Novom dobu*, drži Tartaglia, premda nije bio izravno spomenut, bio je *izložen* prema Meštroviću te ga zbog toga Meštrović može, znajući njegov odnos prema *Novom dobu*, smatrati dvoličnim. U nastavku podsjeća Brajevića da *Novo doba* treba uvažavati želje *onih koji su Novo doba spasili* i traži da se objavi njegova *notica* koja distancira *Novo doba* od autora članka.

U kurtoaznom i vrlo vješto sročenom odgovoru, napisanom istog dana, Brajević na četiri stranice piše o tom nesporazumu i otklanja svoju krivnju. Obecava objavu *notice*, ali ne onako kako je to Tartaglia zahtijevao. Objava takvog demantija naškodila bi listu *za sadašnjost i budućnost*. U vezi s tim, Brajević je istaknuo kako je u jednom razgovoru razumio da je Ivo Tartaglia protiv smještaja spomenika Grguru Ninskom na Peristilu jer je izjavio da do ostvarenja njegove (Meštrovićeve) ideje neće doći *jer da je svak protivan*. *Novo doba* (čitaj Brajević) odlučilo je da javno izrazi svoje mišljenje o tom pitanju nakon što su zagrebačke *Novosti* donijele *jednu skicu koja predstavlja spomenik na Peristilu* i mišljenje *da na Peristilu ne bi spomenik dobro pristajao*.

Stalne kritike koje je trpio od Ive Tartaglie uzrujavale su Brajevića, koji je držao da *list nije pao sa one visoke linije Vinka Kisića*. Posebno se bio uzrujao nakon što je saznao za jedan tajni sastanak dioničara održan kod gradonačelnika Ive Tartaglie na kojem je rečeno da će Brajević i Barišić *upropastiti list* te da oni traže da *Barišić treba ispasti iz uprave, a Brajević ne treba ući u upravu*. Dioničari su naime saznali da Barišić i Brajević pokušavaju doći do većinskog paketa u listu pa su s porukom *da se kane te akcije i toga posla* kao delegati toga sastanka 3. ožujka 1928. u redakciju list došli Šimun Rak i Petar Rismondo kako bi im prenijeli stajalište uprave.

Nakon toga Brajević je 9. ožujka 1928. napisao opširno pismo na 27 stranica upućeno dioničarima (koje, kako sam piše, nije poslao) iz kojeg saznajemo o čemu se u redakciji razgovaralo, kronologiju sukoba s Ivom Tartagliom i sve probleme u kojima se našlo *Novo doba* zbog borbi dviju struja oko preuzimanja većinskog udjela i zadobivanja utjecaja na uređivanje *Novog doba*.

Brajević se tuži da tom prilikom nije uspio saznati konkretne primjedbe na svoj rad ni pravac koji treba slijediti. On prije svega brani njihovo (Barišićevo i njegovo) pravo na ovladavanje listom jer su u njega uložili osim novca i dio svojeg života. Na tom je sastanku Šimun Rak primijetio da se u listu objavljuju izjave Grge Angjelinovića više nego ostalih političara. Brajević izjavljuje da se

mnogo više objavljuju izjave Stjepana Radića i Svetozara Pribičevića: *U svakom slučaju meni je poznato da većina naših dioničara glasuje za listu g. Angjelinovića... te da je baš g. dr. Tartaglia u vrlo dobrim odnosima s g. dr. Angjelinovićem*, koji je tada bio članom Davidovićeve Demokratske stranke. Na pitanje kako onda da piše, Brajević piše da je g. Rak *napravio veliki kolut u zraku i govorio 'Evo ovako, ovako treba da pišete'*. Brajević pak drži da list u interesu razvoja treba biti *nezavisan*.

Ivo Tartaglia također je imao velike primjedbe na uređivanje lista, primjerice da se ne uvštavaju dovoljno prilozi književnika Nike Bartulovića (1890. - 1945.) i novinara Lupisa (Ivan Lupis - Vukić, 1876. - 1967.). Nezadovoljan radom urednika, držao je da se za manju plaću može naći drugi urednik. U vezi s vlasničkom strukturom Brajević bilježi da su Kisićeve dionice (1.377 udjela) preuzeli Ivo Tartaglia, dr. Jakša Račić, D. Matošić i prof. Vjekoslav Stefanini, ali se poslije pojavilo još 18 dioničara koji su svoje udjele s povjerenjem dali Ivi Tartaglii. Poslije je Vinko Brajević skupa s Matom Barišićem postao vlasnik lista. Tartaglia je, nemajući povjerenja u Brajevića i Barišića, već 1927. za šefa postavio prof. Stefaninija kao *reformatora i preporoditelja lista*. Barišić opisuje kako je Vjekoslav Stefanini kočio normalan rad i pripremu lista. Prvi sukob s Ivom Tartagliom, po njegovim riječima, dogodio se baš zbog toga što je ispravio jedan izvještaj prof. Stefaninija s glavne skupštine *Nakladne zadruge Novo doba*, a radilo se *o pravcu lista*. Brajević je tada napisao da *Novo doba* zadržava i dalje svoj *vanpartijski* pravac i ostaje nezavisnim glasilom javnog mišljenja te da zadržava *vedru objektivnost* i svoj stil *trektiranja* javnog života.²⁶ Neslaganja su se nastavila i zato što je Brajević odbijao objaviti neke tekstove, opstruirao intervencije prof. Stefaninija u poslovanje i uređivanje lista, tako da je na koncu prof. Stefanini napustio list. Tartaglia je htio da list ima dva urednika, Matu Barišića i Niku Bartulovića, vjerojatno je mislio da će tako ostvariti jači utjecaj. Brajević je također spriječio i ulazak *samostalaca*²⁷ (nije precizirano kojih i kako) u upravu lista, na čemu je, čini se, insistirao Ivo Tartaglia na jednom sastanku u njegovoj kancelariji, dok su svi ostali prisutni taj prijedlog odbili. O tome on piše: *Ipak, dozvolit će se da ako ja i jesam bio za to da, naročito samostalci, koji su uvijek bili neprijatelji ovog lista i njegova pravca uđu u našu zgradu, nisam bio ja koji sam to spriječio, već su se sva gospoda redom protiv toga izrazila*.

Sukob je trajao tijekom cijele 1929., čak i kad je Ivo Tartaglia podnio

ostavku na funkciju bana Primorske banovine 1932. godine, ali je nastavljen i poslije toga. *Novo doba* je često donosilo članke u kojima je Ivo Tartaglia bio izložen različitim kritikama.

Nakon sukoba na Općinskom vijeću između tadašnjeg podnačelnika Ive Tartaglie i vijećnika Fabijana Kaliterne oko izbora *Uresnog povjerenstva* i članka Fabijana Kaliterne objavljenog 24. svibnja 1929. u *Novom dobu* te potom i 4. lipnja 1929.,²⁸ odnosi su dodatno pogoršani. Na prigovor Ive Tartaglie zbog toga što je *pustio* takav članak, V. Brajević se polemički vrlo vješto brani opširnim pismom na šest stranica.²⁹ Brajević je inače u pisanoj komunikaciji bio neizravan i vrlo ljubazan, premda je ponekad dopuštao svojoj ljutnji da pokaže snagu njegova karaktera. Opravdavao se bolešću zbog koje nije obratio dovoljno pozornosti inkriminiranom članku i da se ne radi o svjesnoj namjeri. U pismo zamjera Tartaglii zbog neugodnosti koje doživljava posljednje dvije godine (od kada je Ivo Tartaglia postao članom Upraviteljstva *Novog doba*). Na prvome mjestu Brajević navodi problem s *Hrvatskom tiskarom* koja je u međuvremenu postala dio *Gradske šteditonice* i koja je ometala normalan rad na tiskanju *Novog doba* (onemogućila *III. šihlu u štampariji*). U toj je situaciji ipak, piše Brajević, zadržao lojalnost jer već *desetak godina sjedimo za istim stolom*. Drugo što mu zamjera njegovo je upletanje u rad *Novog doba* za koje bi bilo mnogo bolje *da se nikad niste za ovaj list interesirali*. Optužuje ga i da se osjećao *gospodarom Novog doba*, a da pritom nije preuzeo sve dionice, nego je zastupao osamnaest dioničara te da nije cijenio prijateljstvo i usluge koje mu je Brajević činio.³⁰ Činjenica je da *Novo doba* nije bilo u to vrijeme naklonjeno Stjepanu Radiću i Svetozaru Pribićeviću, iako je donosilo obavijesti o HSS-u i SDS-u te Radićeve i Pribićevićeve govore na skupovima u Dalmaciji. U obranu Ive Tartaglie *Novo je doba* žestoko osudilo napad članova Općinskog vijeća koji su s pozicija Radićeve stranke pokušali nametnuti raspravu o depolitizaciji općinske uprave i opstruirati donošenje odluke o investicijskom kreditu te zahtjeve Prvislava Grisogona za raspuštanjem Općinskog vijeća.³¹ Ponukan očito Brajevićevim nastojanjima da onemogući širenje uprave *Novog doba* prema drugim strankama, Vjekoslav Stefanini objavio je poslije nekoliko dana članak *Uloga 'Novog doba'*,³² u kojem ističe da *Novo doba* nije zatvoreno za kritike i poziva sugrađane da ih javno iznesu putem novina. *Mnogi Splitsani i Dalmatinci prigovaraju da je Novo doba list male grupe, koja ne daje pristupa drugima. Uvjerem sam da je to mišljenje krivo... Potrebno je da prestanu u Splitu i u*

Dalmaciji političke i stranačke svagje, a tome hoće i može da doprinese Novo doba. Koncem 1929. Ivo Tartaglia i Vinko Brajević sasvim su zahladili odnose. Zbog napadnog zaobilaženja Ive Tartaglie kao bana Primorske banovine Brajević je i policijski saslušavan. Ipak je Brajević prestao s napadima na Tartagliu tek nakon što je 15. kolovoza 1934. saznao da mu je pozlilo. Na jednom posebnom listu papira opisuje kronologiju Tartagliine bolesti. Dr. Jakša Račić je tražio od njega da napusti sve: *list, Stražu i kancelariju, jer mu je stalo srce, a Novo doba će obustaviti pisanje protiv njega.* Njegova se žena Eleonora izjasnila za to, dok je Meštrović u početku bio za nastavak borbe (vjerojatno protiv Brajevića), ali je zatim pristao da se slučaj riješi Tartagliinim povlačenjem.

NOVO DOBA I JAVNO KOMUNICIRANJE

Medijska je teorija, kako je vidi Fred Inglis, teorija javnog komuniciranja. Osim političke komunikacije, koja je važan dio javnih odnosa i prema tome i javne medijske komunikacije, novine imaju zadatak da oblikuju javno mišljenje i o drugim područjima ljudskog života te da šire obzore zanimanja njezinih čitatelja. *Novo je doba* u početku izlazilo na četiri stranice, a već 1923. izlazi na osam stranica. Na prvoj stranici bile su aktualne političke vijesti iz Beograda, Beča, Rima, Berlina ili Londona, a ostale su stranice bile s prepoznatljivim rubrikama, *Gradska kronika*, *Zadnje brzozjavke*, vijesti iz Beograda i europskih središta dobivene telefonskim putem, *Iz pokrajine*, *Iz Šibenika* (do 1928. dopisnik je bio Velimir Vukić, preminuo 20. kolovoza 1928.), *Narodno gospodarstvo* i *Zrnje*, rubrika zanimljivosti za širu publiku te *Podlistak* kao stalna rubrika, koji je donosio novele i romane u nastavcima, popularne tekstove iz života, opise prirode, putovanja i sl. Stalni su subotnji, uskršnji i božićni prilozi još iz Kisićeva razdoblja. Brajević je pak otvorio stranice *Novog doba* kulturi kao svakodnevnoj djelatnosti. Glazba, kazalište, film, književnost redovito su zastupljeni kao svakodnevna praksa i potreba - *potrošnja i proizvodnja*. Reklame i oglasi zauzimali su veliki prostor, jer je to omogućivalo opstanak lista.

Vinko Kisić i Vinko Brajević kao novinari bili su svjesni važnosti čitatelja. Svojim je rubrikama i člancima *Novo doba* oblikovalo pripovijest o Splitu kao gospodarskom, političkom, kulturnom i medijskom središtu srednje Dalmacije. Područja svakodnevnog života i teme s vremenom su proširivane, od političkih vijesti do znanstveno-popularnih članaka iz znanosti i kulture,

povijesti, arheologije i sl., do sporta i članaka o modi, uređivanju kuće, osobnoj higijeni i zdravlju obitelji, otvarajući se na taj način prema ženama kao važnom dijelu čitateljske publike. Okrenutost ženi uočava se u napisima o izvanrednim postignućima žena u sportu ili drugim aktivnostima, ali i na reklamama. Slike modernih, dotjeranih žena, bilo da reklamiraju odjeću ili rabe novi sapun, novi prašak za pranje rublja, pastu za zube, pastu za cipele, ili neke druge kućanske predmete, uvijek reprezentiraju njezinu poželjnu javnu sliku. Osim političkih vijesti, film, popularni romani, priče, hollywoodske sudbine filmskih zvijezda ili reproducirane romansirane ili tragične sudbine običnih ljudi nalik na hollywoodske pripovijesti, imaju snažan utjecaj na maštu i živote čitatelja *Novog doba*. *Novo doba* proizvodi nizove čitatelju privlačnih pripovijesti i oblikuje njihov obrazac medijske potrošnje. U teorijskom smislu, takva medijska praksa proizvodnje prema Inglisu uključuje pisanje jednako kao i izvedbu, proizvođač i kupce.³³

Djeca kao čitatelji bili su zastupljeni u listu *Novo doba za djecu* koji je izlazio kao samostalan prilog od 1937. do 1941., a uređivala ga je Verka Škurla Ilijić. Sport je našao svoj izraz u prilogu *Jadranski sport*, koji je izlazio kao prilog od 1920. do 1923. godine.

Posebno su cijenjeni božićni i uskršnji priloz. *Novo doba* tada je izlazilo i na 40 stranica. U njima su surađivali najpoznatiji publicisti, književnici, znanstvenici, liječnici. List je donosio priloge iz kulturne povijesti, povijesti, arheologije, arhitekture, umjetnosti, a ti su članci redovito potpisivani. Te su priloge zajednički pokrenuli Vinko Kisić i Vinko Brajević.

Brajević je bio vrlo obrazovan, vješt polemičar, mjestimice vrlo oštar i izravan u napadima. Dopisivao se s mnogim poznatim umjetnicima i pisao polemičke članke. U arhivi se može naći pismo kipara Tome Rosandića, od 7. prosinca 1934., u vezi s inicijativom naših iseljenika za izgradnju spomenika Kralju Ujedinitelju u Splitu. Rad je trebao dobiti izravno Meštrović, bez natječaja. Rosandić se pobunio protiv takvih principa i stoga je molio Brajevića da napiše nešto o tome. Zanimljivo je i pismo Petra Senjanovića o prijedlogu za izgradnju umjetničkog paviljona uz zgradu Banovine, što je, čini se, bila Meštrovićeva ideja.³⁴ Senjanović piše: *Bolesna megalomanija Meštrovića i njegovih servilnih satelita-ulizica, prepotencije toga društva za uzajamno kađenje i osjeguravanje, drskost te famozne, framasonske osovine Meštrović-Tartaglia ne pozna zaista ni obzira ni granica*. Dalje piše o svojim arhitektonskim idejama

koje bi bile primjenjive na nove monumentalne objekte u Splitu. Njegova je ideja da su *nove monumentalne zgrade samo konstruktivni elementi za stvaranje gradskog prostora centara kulturnog, socijalnog i privrednog života*. Ti prostori sada umjesto da budu orijentacija za isticanje novih gradskih centara *štrče razbacani, svaki o sebi osamljeni*.

U *Novom dobu* surađivali su poznati splitski književnici i publicisti, a među njima i Marko Uvodić i Ćiro Čičin-Šain. Suradnja je započela 1. siječnja 1927. godine, a završila odlaskom Uvodića 10. prosinca 1934. Nakon toga je došlo do sudskog procesa u kojem je Uvodić tužio Brajevića za povredu autorskog prava. Uvodić je u *Novom dobu* imao svoju rubriku za radove koje je pisao u splitskom čakavskom dijalektu, dao idejne skice za specifične tipove osoba, objavljivao njihove crteže koje je izradio njegov brat Angjeo Uvodić, pisao dijaloge, uvode, novele. U sudskoj su raspravi svjedočili između ostalih Emanuel Uvodić i Juraj Ćurić. I dok je Uvodić dokazivao da su poznati likovi njegova ideja koju je grafički oblikovao njegov brat Angjeo, oni su izjavili da se, kad su u pitanju karakteri likova prikazani na karikaturama, tu radi o kolektivno stvorenoj ideji kod *stola mudraca*.

POSLJEDNJI DANI NOVOG DOBA

U sklopu dokumentacije o sudskom procesu između glavnog urednika *Novog doba*, Šerifa Šehovića i stamparskog poduzeća *Novo doba* zbog nepoštivanja otkaznog roka i nebrige vlasnika – Mate Barišića i Vinka Brajevića – oko daljnjeg izlaženja lista, pronađena je kronologija zbivanja nasilnog oduzimanja i prestanka izlaženja tako značajnog lista, od posljednjeg dana izlaženja *Novog doba*, tj. od srijede 23. travnja 1941. do srijede 30. travnja 1941. godine. Posljednji broj *Novog doba* izašao je iz tiskare 22. travnja 1941. pod uredništvom Danijela Crljena, predstavnika ustaških vlasti. Istog dana, načelnik Bruno Nardelli i dva *prisjednika* dali su ostavke na svoje dužnosti jer su talijanske vlasti 21. travnja u popodnevnim satima preuzele upravu nad gradom. Broj otisnut 23. travnja talijanske su vlasti zaplijenile jer ih tadašnji glavni urednik Danijel Crljen nije poslao na cenzuru. Talijanske su vlasti 23. travnja u pet sati popodne poslale vojsku da okupira administraciju, redakciju i tiskaru *Novog doba*, da spriječe svaki ulazak vlasnika i namještenika u prostorije *Novog doba*. U subotu 26. travnja talijanske su vlasti povukle vojsku i odredile da vlasnici drže spremnu tiskaru i radnike za tiskanje novoga lista.

Uz to su za potrebe izlaženja novog lista zauzeli redakciju i administraciju i sav inventar. Sutradan su zakazali sastanak svih članova redakcije, obavijestili su ih da je izlaženje *Novog doba* obustavljeno i pozvali ih da nastave obavljati svoje poslove za potrebne novog lista, što su oni i učinili. U ponedjeljak su zatražili od vlasnika (Mate Barišića i Vinka Brajevića) da ponude skromnu cijenu tiskarskih strojeva, a ako im ta cijena ne bude odgovarala, zaprijetili su da će okupirati tiskaru. O poslovnoj vrijednosti poduzeća nisu htjeli razgovarati. U utorak 29. travnja izdali su nalog da počne tiskanje novoga lista, *San Marco*. U popodnevnim satima u hotelu *Ambasador*, kad je dr. Ivan Bulić, pravni zastupnik vlasnika, pokušao u pregovorima postaviti pitanje poslovne vrijednosti poduzeća, *onorevole* Scorza, direktor *Ente Stampa*, odgovorio je da želi razgovarati samo o tiskari te da od vlasnika očekuju da im u srijedu ujutro dostave popis inventara sa cijenom, što je i učinjeno.

Talijanske su vlasti u prostorijama *Novog doba* nastavile izdavati svoj list *San Marco*, uzevši u službu namještenike redakcije, administracije, ekspedicije i kolportaže *Novog doba*, čime su osigurali nesmetano izlaženje novog lista. U svom podnesku Okružnom sudu u Splitu 1941. godine Šerif Šehović je pokušao dokazati, temeljem pismene izjave Hildebranda Tacconija, koji je po dolasku Talijana bio imenovan civilnim komesarom Kotara Split, da je list *Novo doba* prestao izlaziti krivnjom vlasnika koji nisu htjeli dati list na cenzuru talijanskim vlastima, pa su one zbog toga obustavili izlaženje lista. Dvije tužbe Šerifa Šehovića, ona upućena Obraničkom sudu i Okružnom sudu u Splitu, odbačene su. Proces je nastavljen i nakon završetka Drugoga svjetskog rata. U dokumentaciji iz tog sudskog procesa (zapisnici i izjave svjedoka) mogu se saznati još neke pojedinosti o posljednjim danima *Novog doba*, posebice iz svjedočenja zaposlenika.

Zapravo, Vinko Brajević i Mate Barišić nisu ni na koji način htjeli surađivati s talijanskim okupacijskim vlastima i zbog toga su izgubili list i tiskaru. Tako je list koji je u međuratnom razdoblju najduže izlazio, zauvijek prestao izlaziti. U Splitu su početkom 90-ih godina zabilježeni pokušaju da se izdaju novine pod istim nazivom, ali s nevelikim uspjehom.

Na kraju možemo reći da je *Novo doba* iznenađujuća slika Splita između dva rata. Ne radi se tu samo o sferi politike, *Novo doba* je reprezentacija ukupnosti društvenoga života, njegove složenosti i strukturiranosti, njegove informacijske produktivnosti. Kao medij javnog informiranja *Novo doba* stoji

u dijalektičkim relacijama između čitatelja i društva, tj. njegovih struktura, kao medijator kružnog toka informacija s *feed back* lukovima koji omogućuju proces samoorganizacije i razvoja društva.

BILJEŠKE

- ¹ Ovaj dio rada pripremili smo na temelju arhivskih dokumenata iz arhiva *Novo doba* koji se čuva u Odjelu specijalnih zbirki u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu. Dokumenti su pisani strojopisom, ponekad u prijepisu. Arhiv je u fazi obrade.
- ² Fred Inglis drži da je pripovijest najjednostavniji oblik teorije medija, koji povezuje sve jednostavne pojmove i zbivanja u jedinstvenu priču ili strukturu. Teorija medija, pak, u svojoj tehničkoj strukturi ima tri zone, tri sustava društvenih praksi i bavi se propitivanjem i opisivanjem tih praksi: to su razredi prakse značenja, razredi prakse moći i razredi prakse proizvodnje, a to znači: značenje-moć-proizvodnja, tri polja teorije medija koja pokazuju kako empirijski propitivati medije. Fred Inglis: *Teorija medija*. Zagreb 1997., 68-69.
- ³ Zdravka Jelaska Marijan posvetila je dio svoje knjige splitskim novinama i časopisima između dva rata te je dala korisne podatke o osnivanju, političkoj orijentaciji i djelovanju Novog doba u međuratnom razdoblju. Zdravka Jelaska Marijan: *Grad i ljudi: Split 1918. - 1941.*, Zagreb 2009., 460-464.
- ⁴ O splitskim novinama više u katalogu izložbe: *Splitske novine: 1918. - 1929.* Split 1999. Vidi članke Vojka Mirkovića. *Političke novine* (1918. - 1929.) i Ivanke Kuić: *Humoristične i druge novine od 1918. do 1929.*
- ⁵ F. Inglis, n. dj., 25.
- ⁶ Sjećanje na prve dane rada redakcije *Novog doba*, ponos i zavjerenički osjećaj novinara i nekolicine osnivača opisao je Branko Nižetić. Sjećajući se pojave prvog broja iz tiskare, Nižetić opisuje: *U jednoj maloj i prašnjavoj sobici Hrvatske štamparije (uz acetilensko svjetlo, koje se često gasi) sačekali smo Kisić i ja i nekolicina naših osnivača da u 2 sata noću vidimo prvi primjerak, gdje izlazi iz mašine. Neobičnom radošću prihvaćali smo zaprljali prste još vlažnom štamparskom tintom na slovima i s veseljem gledali maleni, bijeli prostor, što ga je odredila austrijskog cenzora. Austrija nas je osjetila već u prvom broju, pa će nas sigurno i publika znati da osjeti!* Vidi: Frano Baras: *Glasnik novog vremena*. Nedjeljna Dalmacija, Split 19 (1988.), (25 rujna).
- ⁷ F. Baras, n. dj.
- ⁸ Zadruga je upisana u registar zadruga 14. XII. 1922.
- ⁹ *Jugoslavensku štampu* osnovao je Anton Schlegel 1920. godine.
- ¹⁰ Vlasnik *Jugoštampe*, slobodni zidar i pouzdanik kralja Aleksandra.
- ¹¹ *Tipografija*, novinsko-nakladničko poduzeće osnovano 1820. u Zagrebu.
- ¹² Za usporedbu - kad je HSS pokrenula glasilo *Hrvatski dnevnik*, izlazio je u 100.000 primjeraka, a tjednik *Radnik* bilježi 80.000 primjeraka. Vidi: Ante Gavranović: *U borbi za nacionalni identitet: kratka povijest hrvatskog tiskanog novinstva*. Medianali, Dubrovnik 2007., Vol. 1, 119-134.

- ¹³ Primjerice beogradske *Novosti* s tiražom od 7.000 primjeraka prodane su za 350.000 din., *Koprive* sa 6.500 primjeraka tiraže za 100.000 din., *Jugoštampa* je prodana za 4.000.000 din.
- ¹⁴ U vrijeme kad je pisao pismo, Kisić je imao 1.377 udjela, Mate Barišić 653, a M. Marušić i još nekolicina akcionara 513 udjela.
- ¹⁵ Vlasnička struktura *Novog doba* bila je intrigantno pitanje tih dana. Na sastanku Općinskog vijeća održanog 23. svibnja 1928. vijećnik Giunio postavio je pitanje izdržava li se *Novo doba* iz nekih tajnih fondova i pod kojim se uvjetima tiska u *Hrvatskoj štampariji* koja je u vlasništvu jedne gradske ustanove – *Gradske štedionice*. Vinko Brajević je odmah sutradan odgovorio da se *Novo doba* uzdržava isključivo savjesnim radom ljudi koji ga vode te da će *Novo doba* postojati usprkos svim svojim protivnicima. *Novo doba* redovito ispunjava sve svoje obveze prema *Hrvatskoj štampariji*. Međutim, u odgovoru Niki Bartuloviću na njegovo pismo od 5. travnja 1929. u kojem Bartulović traži mogućnost zapošljavanja izvan Zagreba, piše da je *Novo doba* promijenilo tiskaru jer ih je *Hrvatska štamparija* izrabljivala, premda je imala dobre tehničke mogućnosti. Zakupili su *Narodnu tiskaru*, što ne drže nekim proširenjem. Odgovara Bartuloviću da mu ne smeta njegovo političko stajalište jer po njima ne prosuđuje ljude, ali da mu nije u mogućnosti ponuditi posao jer već ima pet ljudi u redakciji. Brajevićevo pismo Bartuloviću od 11. travnja 1929. Arhiv *Novo doba*.
- ¹⁶ Clifford Geertz: *Ideologija kao kulturni sustav*. Tumačenje kultura, Zemun-Beograd 1998. sv. 2; F. Inglis, n. dj., 68.
- ¹⁷ Tonći Šitin: *Kongres javnih radnika u Zagrebu i njegovi odjeci u Dalmaciji*. Rad zav. za povij. znan. HAZU u Zadru, Zadar 44 (2002.), 243-266; *Novo doba*, Split 5 (1922.), 203 (7. IX.), 1-3.
- ¹⁸ Brajevićevo je jugoslavenstvo *unitarističko, šire koncepcije, višeg morala, možda idealističko ali iskreno i osjećajno. ...Spas je Srba Hrvata i Slovenaca ne u eshaeskoj nego u jugoslovenskoj Jugoslaviji*. Uvodni članak *Jugoslavenstvo Dalmacije*. *Novo doba*, Split 4 (1921.), 103 (4. V.), 1.
- ¹⁹ Vinko Brajević: *Jesam li preko rata ispunio potrebnu dužnost*. *Novo doba*, Split 4 (1921.), br. 103, (4. V.), 3.
- ²⁰ Policijski popis listova i sastav redakcija 1929. godine. Vidi: Božidar Novak: *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb 2005., 254.
- ²¹ U pismu Davidović uvjerava Brajevića: *Vi ste imali shvatanja i hrabrosti da se, i ako manjina, muški zalažete za ideje Demokratske stranke, bez obzira na trenutna raspoloženja u Vašim knajevima. Pred vama bar nije potrebno braniti Demokratsku stranku od podmetanja koja joj se sad nabacuju. Demokratska stranka je jedna i nedeljiva, isto toliko Hrvatska koliko i Srpska ili Slovenačka, jer je Jugoslovenska. Ona će i dalje nepokolebljivom revnošću zastupati i misliti i interese svih delova jugoslovenskih, jer je to jedino jamstvo bolje budućnosti Jugoslavije.*
- ²² *Nemoj se ti zavaravati sa pismom Davidovićem, jer on nije tako naivan, kako bi izgledalo. Najbolje možeš videti njegovo raspoloženje prema meni i po tome, što nijesam, iako sam jedini reprezentant Hrvata u poslaničkom klubu, izabran u glavni odbor.*
- ²³ *Krvavi događaji u Narodnoj Skupštini*. *Novo doba*, Split 11 (1928.), 143 (20. VII.), 3-5.
- ²⁴ *Novo doba*. Split 22 (1939.), 165 (17. VII.), 1.
- ²⁵ *Mestrovićev Grgur Ninski*. *Novo doba*, Split 10 (1927.), 263 (18. X.), 4.

- ²⁶ *Glavna skupština Nakladne zadruge Novo doba*. Novo doba, Split 10 (1928.), 117 (20. V.), 4.
- ²⁷ Članovi Pribičevićeve Samostalne demokratske stranke, kasnije koalicijskog partnera HSS-a u Seljačko-demokratskoj koaliciji (SDK).
- ²⁸ Fabijan Kaliterna: *Kako su birani općinski odbori: javno pismo općinskom vijeću*. Novo doba, Split 12 (1929.), 132, (24.V.); Fabijan Kaliterna: *Kako su birani općinski odbori: replika g. arh. ing. F. Kaliterne*. Novo doba, Split 12 (1929.), 140 (4. VII.), 4.
- ²⁹ Pismo nosi logotip Novog doba, datirano je 16. lipnja 1929.
- ³⁰ Svoje pismo Brajević završava ogorčen postupcima Ive Tartaglie: *Za budućnost na Vama je da birate: možete da u meni imate prijatelja, a možete i protivnika – kako hoćete. Ako hoćete prijatelja, imat ćete ga legalnog i širokogrudnog kakav Vam je bio i dosada i koji znade sa visine da gleda na mnoge stvari. Prijatelja spremna na svaku uslugu, ali i potpuno slobodna i nezavisna kakav vam se pokazao u momentima dok je mogao eventualno i zavisiti od Vas, a kad se radilo o pravdi*.
- ³¹ Vidi članke: *Depolitizacija općinskih uprava*. Novo doba, Split 10 (1927.), 125 (31. V.), 3. i *Veliki investicioni zajam Splita*. Novo doba, Split 10 (1927.), 125 (31. V.), 4.
- ³² Stefanini, Vjekoslav. *Novo doba*, 10 (1927.), 120 (24. V.), 3.
- ³³ F. Inglis, n. dj., str. 69.
- ³⁴ Senjanović je potaknut da napiše pismo nakon što je Brajević objavio članak *Treba li dom umjetnosti graditi na periferiji samo zato, jer je na periferiji i Meštrovićev dom*. Novo doba, Split 23(1940.), br. 254 (26. X.), 9.

NOVO DOBA – THE MOST SIGNIFICANT MAGAZINE IN SPLIT AND DALMATIA BETWEEN THE TWO WORLD WARS

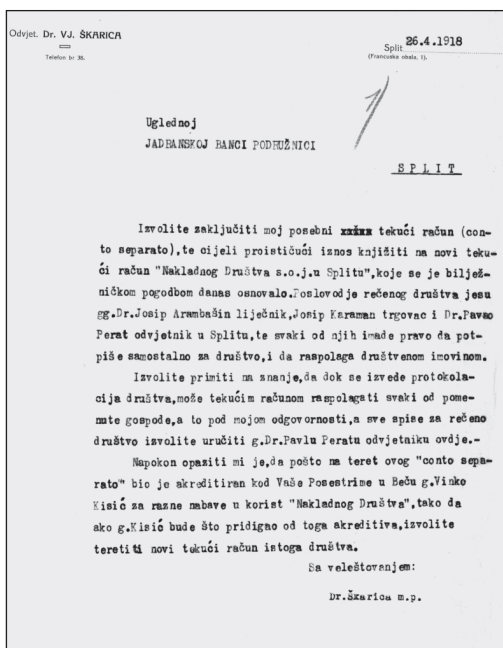
Summary

One of the most significant magazines in both Split and Dalmatia, *Novo Doba*, had been published without interruption for twenty-three years in the period between the two world wars (1918 -1941). This paper addresses a number of key events in the life of the magazine, starting with the sudden disease and death of its first editor, Vinko Kisić, in 1926. Several years later, a former assistant editor, Vinko Brajević, assumed the position of the editor-in-chief.

Financial problems that occurred before 1926, were intensified by a series of negotiations about the magazine consolidation, which resulted in the magazine ownership shift. The negotiations were presumably completed before the sudden death of Vinko Kisić. What started as a latent dispute between major shareholders and the editor-in-chief, eventually escalated in an open political conflict between the editor-in-chief and Ivo Tartaglia about the editorial policy of the magazine. The described events shed light on the history of the magazine in a tumultuous political context.

The paper ends with a brief chronology of events from the interdiction to the discontinuation of the magazine by the Italian authorities on 23rd April 1941.

Following Fred Inglis's media theory, the authors of the paper have also analysed the pattern of production in its broader sense: the one which involves creative activities and their influence on both our lives and imagination.

Slika 1. Obavijest o osnivanju Nakladnog društva s o. j. u Splitu, 26. travnja 1918.

Slika 2. Prva stranica pisma upućenog Ivi Tartaglii u vezi s člankom Fabijana Kaliterne, 16. lipnja 1929.

DRAGI PRIJATELJU,

Posle sastava druge vlade g. Vukičevića, sa izvesnih strana pokreće se, - ne uzek iz dobrih pobuda - diskusija o temi - Vlada bez Hrvata - . Sa izvesnih strana pokušava se opet, da se ta tema upotrebi kao ~~parola~~ parola za kampanju protiv naše stranke i protiv mene lično. To je povod da se obratim na Vas sa ovim razjašnjenjima, koja će stvari postaviti na njihovo pravo mesto.

Uveren sam, da se posle svih žrtava koje smo i Demokratska Stranka i ja lično, počinili za ostvarenje ravnopravnosti Hrvata u našoj zajedničkoj državi, nemamo bojati objektivnog suda.

Čitav nas rađ, - od Zagrebačkoga Kongresa, uvođenja Hrvatske Seljačke Stranke u Srpskino, Blok Narodnog Sporazuma do ove poslednje krize, - dokaz je, koliko nam je na srcu ležalo puno udele Hrvata u državnoj upravi. Nije nam bilo postadjeno ni to, da nam naši protivnici nabace isključivo prena Srpsku.

Ali, ~~svetskih~~ visokih zadatka koji se našoj stranci, kao Jugoslovenskoj nameću, ni smo ~~sebe~~ dosledjno išli do kraja svojim putem. I u ovoj poslednjoj krizi, i u venom pokretanju i u njenom raspletu, jedna od osnovnih misli koja nam je rukovodila bila je, da preko koncentracije vlade prelino hrvatskim krajevima što namiji uticaj na državne poslove.

Što do koncentracije narodnih snaga nije došlo, ne može se nama upisati u greh, mi smo bili gotovi, - ali samo mi, naša loat - na sva rečutanja, i lična i partijska.

Kad je vlada g. Vukičevića obrazovana kao koalicijska vlada, isključivo je pitanje, zašto u vladi nije ušao i jedan Hrvat iz Demokratske Stranke?

Koncentracija demokratskih ministara za drugu vladu g. Vukičevića izvršena je prema ličnostima, ne prema pokrajinama, i poslovima na dnevnom redu, a na osnovu postojećih raspodeljenja u poslaničkom klubu, i ona je jednoglasno usvojena. U našem klubu

..

Slika 3. Pismo Ljube Davidovića upućeno Vinku Brajeviću, 29. veljače 1928., 2 stranice

..

Jugoslovenstvo nije samo teorija, nego i uverenje koje se u svakom trenutku privodi u praksu. Uveren sam, da smem za sebe tražiti pravo, da govorim u ime Hrvata, Demokrata isto onoliko koliko i rođje ni Hrvati, članovi naše stranke. Ko to pravo može poričiti i našim predstavnicima u vladi?

Najmanje se može eksploatisati protiv druge vlade g. Vukičevića, a u korist prve njegove vlade, činjenica da je u prvoj vladi bio i jedan Hrvat, a da ga u drugoj vladi nema. Jer ako se stane na gledište: demokratski SPM na jednoj strani, demokratski Hrvati na drugoj, - onda se svakako ne može tvrditi da su Hrvati zastupljeni u vladi kad jedan Hrvat ima portfelj bez resora, kao što je to bio slušaj u prvoj vladi g. Vukičevića. Ko bi htio biti slobodan, mogao bi, baš obratno, ističati da se na taj način samo podvlačila neravnopravnost Hrvata.

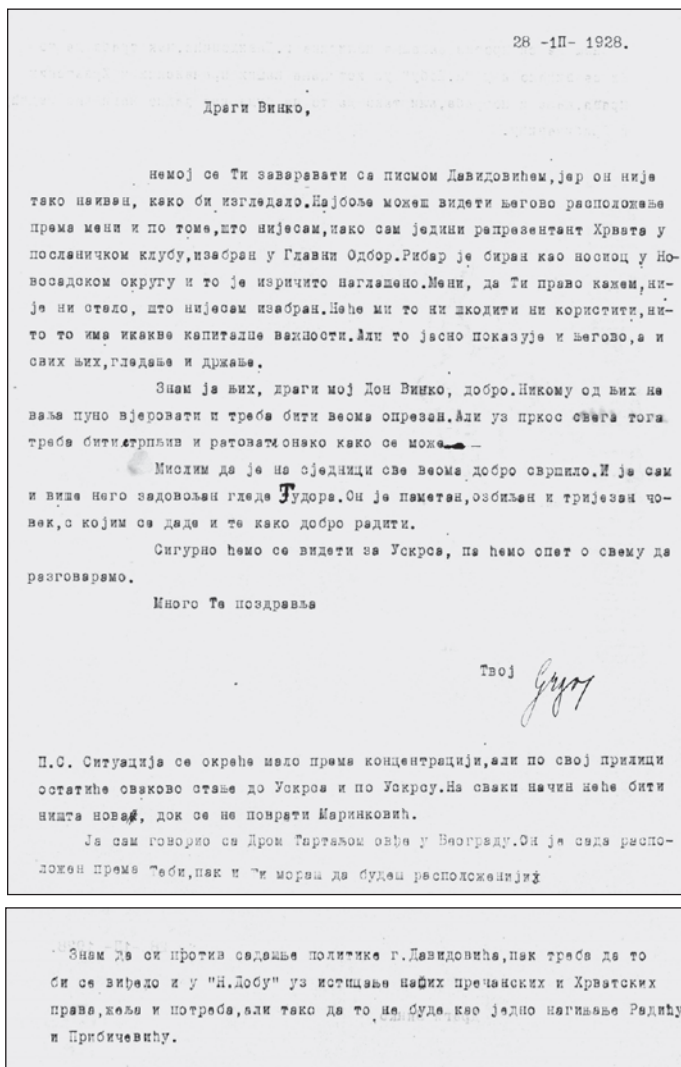
Vi ste imali i shvatanja i hrabrosti da se, i ako najina, miški zalažete za ideje Demokratske Stranke, bez obzira na trenutna raspoloženja u našim krajevima. Pred Vama bar nije potreba braniti Demokratsku Stranku od podmetanja koja joj se žele sad nabacuju. Demokratska Stranka je jedna i nečeljiva, isto toliko Hrvatska koliko Srpska ili Slovenska, jer je Jugoslovenska. Ona se i dalje nepokolebljivo jednakos ravnodušno zastupati i misli i interese svih delova Jugoslovenskih, jer je to jedino jemstvo bolje budućnosti u Jugoslavije.

U tome pravcu kreću se napori naših predstavnika u vladi, - o tome će te se osvedočiti u svakom konkretnom slučaju, - koji su tako ubili ne kao iskrašnici svojih oktuga, nego kao članovi jedinstvene Demokratske Stranke.

Sa srdačnim Jugoslovenskim pozdravom srma prijateljinu,

Ljuba Davidović

29. februara 1928.
Beograd.

Slika 4. Pismo Grge (Angelinovića?) o odnosu prema Davidovićevoj politici, 28. ožujka 1928., 2 stranice

Zagreb 29/X 1909.

Poštovani: Dan Vinko.

O'čuo sam Vaš članak. Baš je spleto odličan da ga
 nekako "neprikladno" ne učine uporabno.
 Kao da nije još dosta bruka sa "Gospinom", "Dauvrouom", "Dobrom"
 i "Si muazijom", utjecaju se "troubadourima" iko će da više i
 gluplje napakliti u ovom gradu, kako da im sačinu
 uporabite "indici strukturu", iznakaže splet, to u
 dostu kom "pauzu". Pivo opijevajućim "mali" "pokušaj" da se
 stvoru nešto uvrpa, "Sobing", "Lepop" i "Korsony" a "oduge"
 sticne "Hoplotele" "avajun" "bilo" "dobivena" i "dualna" "franc"
 "ajška" "drestin" da se to "naopako" i "naj" "nesrećnije" "naše".
 "Dobro" što "istovili" "rasloje" "proči" "voj" "uvodj", "koliki" "služoj".
 "koliko" "opaki" "naujor" "da se" "umjehitili" "prijepu" "grad" "voj"
 "Bauvru" i "da se" "onaj" "jetno" - "općenito" "prijepu" "glavni"
 "ne" "samo" "ne" "maskira", "već" "potencira" i "salutira" sa "drugim".
 "Bolima" "megalomaniji" "kristovici" i "njegovih" "ser" i "čuh"
 "satoleta" - "nizicija" "nepotenzija" "boga" "društvo" "za"
 "utojajuro" "kanduje" i "orjefura" "maje" "brskot" "to" "fancione".
 "Lomasonske" "osovike" "kristovici" "Fartagha", u "prijepu"
 "Zaita" "ni" "oljira" "ni" "goumca" "Ijlela" "da" "slava"
 "Dijoklijanova" "ne" "da" "nura" "tome" "autoktonom" "Varvarium"
 "i" "gloj" "boga" "u" "naujoruro" "umjetnom" "Perkell", "presto"
 "cijepuju", "deplaciranim" "prouviku" - "samo" "soli".
 "grad" "doga" "Hombem" "kuni" u "formama" "naj" "suočnija" "atle"
 "nijek" "Klasičnog" "forma" - "dvoje" "naujoruro" "i" "oblični"
 "a" "bada" "će" "ni" "naujoruro" "i" "oblični" "i" "naj" "pauzice"
 "prijepu" "dvoje" "da" "prijepu" "crkvi" - "broma" "ovoj" "Be"
 "ovjnostu". "Splet" "boda" "da" "se" "ukladaju" i "da" "kroz"
 "gicra" "prema" "njegovoj" "neutajin" "i" "goumca" "i" "društvo"
 "nijepu" "prijepu" "i" "senator" "i" "njegovoj" "neutajin"
 "naujoruro" "to" "berkraj" "na" "društvo" "i" "naujoruro" "i"
 "iznaujoruro" "vane" "apoteoze", "kako" "da" "voj" "uvodj".

Slika 5. Prva stranica pisma Petra Senjanovića upućenog Vinku Brajeviću u vezi s prijedlogom izgradnje umjetničkog paviljona u Splitu